

A VARASD—SZENTGYÖRGYVÁRI 6. SZÁMÚ NEMZETI HATÁRÓRGYALOGEZRED.¹

Régi családi írásokban böngészve — mint kinék családja onnan származik — kedvet kaptam összeszedni a varasd-szentgyörgyvári 6. számú nemzeti határőr gyalogezred történeti adalékait. Midőn elkészültem, azt láttam, hogy annyi érdekes hadtörténelmi apróság és ismeretlen epizód áll rendelkezésre — ezenkívül adataim egy, azóta már megszünt különleges katonai kaszt életét világítják meg — hogy megkísértem nagy vonásokban papírra vetni azokat, hátha lesz, akit érdekelnek e réges-rég' feledésbe merült katonai fuicságok és vitézi tettek.

*

Mohamed szultán 1462-ben százötvenezer főnyi hadával leigázta Boszniát s fővárosát, Jajcat, hatalmába kerítette. A magyar hazát fenyegető veszedelem láttára, Mátyás király körülhordoztatta országában a véres kardot s hadba szólított katonáival győzelmesen tört előre; három és fél havi ostrom után 1463 december 16-án elfoglalta Jajcát, ahol 18.000 keresztényt mentett meg a török rabszolgaságból.

Mátyás, Jajcából visszatérve, a keresztényeknek védelmet és segítséget nyújtott a meneküléshez s országának déli végein, Lika és Kravában telepítette le őket, hol a hegyvidék igen alkalmas volt védekezésre.² Egyidejűleg vallás- és céhszabadságot biztosított számukra s előljárójukként a még Nagy Lajos király által alapított zenggi kapitányság vezetőjét nevezte ki.³ Mátyás király nyugodtan alhatott. A szolgaságból megszabadítottak a déli végeknek elkeseredett és vitéz védőivé lettek.

Amde Mátyás halála után, a pártoskodásban fokozatosan elgyengült magyarság kezdett széthullani; Zápolyai a koronára vágyott s Lajos udvarában féktelenkedés és pazarlás uralkodott. Ilyen körülmények között Nándorfehérvár és Szabács 1521-ben török kézre került. Hiába küzdött Kegle-

¹ Varázdin—Gjurgjevac-i granicsár ezred.

² *Vanicek*: Specialgeschichte der Militärgrenze. 1875., I. 3.

³ *Hermann Meynert*: Das Kriegswesen der Ungarn. 1876., 114—115. Első kapitány Zenggben a még Róbert Károly által 1340-ben kinevezett Drački Károly, majd Magyar Balázs volt.

vich Péter, Cséri Balázs és Frangepán Kristóf derekasan Jajcánál 1524-ben,⁴ Magyarország sorsa meg volt pecsételve, s 1526-ban augusztus 29-én Mohácsnál beteljesedett.

Mialatt Szulejmán, Magyarországot végigpusztítva és égetve, Európa szívébe tört előre, vezérei a boszniai és szemendriai pasák a dalmát és horvát várakat ostromolták, még pedig eredménnyel s csakhamar a délvidék nagyrésze a felhold uralma alá került. Ilyen körülmények között választották meg Körösön a horvát mágnások néhai II. Lajos király sógorát, Ferdinánd főherceget királlyá.⁵ A választásnál Jurisics, Zrinyi, Frangepán, Katzianer és András knini püspök is jelen voltak. Rövid ellenállás után, gróf Bánffy János kivételével, mindenki meghódolt Ferdinándnak.⁶

Már ebben az időben megalakították az állandó hadsereget⁷ toborzás útján, melynek tagjai, svájci mintára, 18 láb hosszú dárdával, alabárdal és karddal voltak felfegyverezve, a lovasok karabéllyal⁸ és pisztollyal ellátva s havi 2—3 tallér lótartáspénzt kaptak.

Bécs első ostroma után, 1530 március 17-én, Ferdinánd Katzianert kinevezte főkapitánnyá s a határőrvidék csapatait is parancsnoksága alá rendelte.⁹

Katzianer 1537 május 1-én egy vegyes sereggel¹⁰ előre-

⁴ *Gróf Mayláth János*: Geschichte der Magyaren, 1828., III. 176. Gróf Frangepán Kristóf e csatában az ozmánok egész táborát. Chosrew beg sátorát, egy zenekart és 60 zászlót zsákmányolt; Lajos király örömeiben Dalmácia és Horvátország megvédelmezőjének nevezte. Cséri Balázs ugyanitt Dzsem török vezért párviadalban egyetlen kardcsapással megölte.

⁵ *Mayláth*: i. m. IV. 15.

⁶ *U. o.* IV. megjegyzéseknél 3. oldal, 23. „Fere omnes in partes Ferdinandi concessere, unico Joanne Bánffy, viro incomparabilis animi constantiae excepto.”

⁷ *Dr. Meynert*: Geschichte der k. k. Armee. II. 30.

⁸ *Ballagi*: Wallenstein horvát karabélyosai. 1882, 251. Karabély akkor Arkebuse vagy Petrinál néven említve, franciául arquebuse, állítólag a latin arcus s az olasz bugio, buso (átfúrt) szóból származik; nevezik petrinálnak is (poitriual) a lövés előtti villára (fourquette) helyezés miatt, mert így célzás közben a fegyver a mellnek feküdt.

⁹ *Vanicsek*: i. m. I. 13. Ferdinánd 1530 március 17-én Prágából így írt András knini püspöknek: „...egyben megbíztuk, hogy tartományaink: Stiria, Carinthia, Carniola és a tiroliak polgári hatóságaival tárgyaljon és igazgasson, hogy egyes népeket segítsen és az előbb említett királyság (Croatia) határait a török támadások elhárítására és kivédésére rendezze, melynek kapitánya a derek, hűséges és nekünk kedves Katzianer János lesz, ki a mint reméljük a nehézségeket és veszedelmeket abban a királyságban éberségével el fogja hárítani és annak hűséges alattvalóit a támadástól meg fogja óvni...”

¹⁰ Serege részben Pekry Lajos, Bakics Pál és Móré László veze-

tört Eszék felé, de kb. 24.000 emberének nem tudván élelmet adni, visszavonulásra határozta el magát. Ugyanez év december 1-én egyik vezére, Bakics Pál, Orticanál egy lovas csapatban elesett. Az ütközetből Móré László,¹¹ Schlick, Ungnad és Katzianer megszöktek. A sebesülten fogságba került Lodront a törökök lefejezték s fejét, Bakicséval együtt, Konstantinápolyba küldték. Katzianert ezért a gyávaságáért Ferdinánd elfogatta, de börtönéből megszökött. Sorsát azonban mégsem kerülhette el, mert később Zrinyi Kostajnicán, reggelizés közben, megölette.¹² Ezekután 1538-ban történt az első nagyobbarányú és állandónak mondható letelepülés Katzianer utóda, Kőszegi báró Jurisics Miklós főparancsnoksága alatt és ez a bevándorlás vetette meg a tulajdonképeni határőrvidék alapjait.

Ez a letelepülés a király engedélyével történt s egy formális szerződés biztosította a hontalanoknak új birtokukat; amennyiben I. Ferdinánd bérbeadta a felső Szlavoniában elterülő üres, vadon földeket, adómentességet, vallás- és céhszabadságot biztosítva, megengedvén, hogy „családjaikkal és barmaikkal letelepedhetnek a Dráva és Csazma közti vidéken, azonban kapitányaik és vojvodáik 200 embert tartoznak vezetni“.¹³

Miután a varasdiakról beszélek, a határőrvidék többi részéről csak különös eseményeknél fogok megemlékezni.

A varasdiak harcokban megedzett és viharverte ősei a Lonja-menti — északról a Dráva, nyugaton a Kalniki- és délkeleten a Moslavina- — hegyek által határolt, vadregényes őstölgyerdőségekkel borított, lakatlan vidéken települtek le. Vasszorgalmuk mihamarább csinos falvaeskákat emelt az elhagyott helyre, hol a sokat szenvedett üldözöttek, biztos fedelmet tudva fejük felett, a földet, mely létüket immár biztosította, szívükbe zárták. A bevándoroltaknak ezen időre első gazdasági és társadalmi tevékenységéről és életéről vajmi kevés feljegyzés van. Hiszen egy új állami rend kialakulásában az örökös harc és küzdelem nagyban hátráltatta őket.

Az említett szerződés értelmében három kompánia alakult 200—200 emberből, mely kompániák területük legnagyobb helységeiről neveztettek el s ilyképen alakult meg

tésével magyarokból, részben Schlick által vezetett csapatokból, gróf Hardegg osztrákjaiból, spanyolokból és egyéb különböző nemzeti-ségű kisebb-nagyobb csapatokból állott.

¹¹ *Mayláth*: i. m. IV. 51. Móré László rablóvezér volt, kinek egynémely érdemeiért Ferdinánd király megkegyelmezett.

¹² *U. o.*

¹³ *Meymert*: *Kriegswesen der Ungarn*, 127.

a kaproncai, az ivanicsi és a kőrösi kompánia, melyek bár sokat szenvedtek a háborúban, mégis folyton gyarapodó létszámot mutattak. E századok parancsnokául I. Ferdinánd a horvát héroszt, Kőszeg hős védőjét, Jurisics Miklóst nevezte ki.¹⁴

Mindez 1538-ig történt. A szerződéseket 1538 szeptember 2-án írták alá s ilyképen ezt a napot tekinthetjük a horvát határőrvidék születésnapjának.¹⁵

A szerződés értelmében, a vállalt kötelezettség szerint, először Ungnad János főkapitány toborzott ilyen századokat Varasdon.¹⁶ A századok szervezése teljesen azonos volt a magyar gyalogságéval, a hajdúk szervezetével, de eleinte haramijáknak neveztettek (itt nem a mostani értelemben vett fosztogató haramiák értendők!), ahogyan a Dunántúl is a hasonló szervezetű magyar végbeli gyalogságot nevezték; később a magyarok használta hajdú elnevezés hánosult meg horvátos kiejtéssel. Tisztjeiket, mint Magyarországon is, a gyalogos alakulásoknál vajdáknak (vojvoda), vagy — főleg hivatalos iratokban — centuriónak (gyalogszázados) nevezték, ezeknél alacsonyabb rendfokozat volt a harámbasa, aki kisebb csapatköteléket vezetett. A harámbasa és a vajda elnevezés, valamint a török janicsár származású barjaktár (zászlótartó), úgy a magyar és horvát, mint a török hadseregben egyaránt megvolt és használtatott.

A haramijaságban igen sok magyar ember volt, de a zömét a bevándorolt délszlávok alkották, kik az 1555-ben tartott mustrálásnál vajdáikkal ki is jelentették, hogy nekik nincs hazájuk, ők a török elől menekültek.

Vad, zabolátlan, nehezen fegyelmezhető katonák voltak, éppen olyanok, mint Magyarországon a hajdúk, csak vaskezével lehetett őket fékentartani, de éppen e tulajdonságuknál fogva, ellenséggel szemben nagyszerűen működtek.

Jurisics 1554-ben meghalt, a megüresedett parancsnoki helyet azonban csak 1559-ben töltötték be Lenkovics Iván¹⁷ Grenzobrist kinevezésével, aki a Korana-folyó melletti Krizsanicban¹⁸ székelt s tulajdonképeni megalapítója volt a szervezett „Grenz-Miliz“-nek.

Az eltelt alig 20 év alatt a kis nép gyökeretverve, rohamos izmosodásnak indult s eredményesen védelmezte meg, jóformán mindennapos hanrcokban, földjeit, falvait, hazáját a töröktől. Csoda-e hát, ha e nyugtot nem ismerő, egész éle-

¹⁴ U. o.

¹⁵ *Perné Adám*: Varasdiner. 1913. 3.

¹⁶ *Takács Sándor*: A magyar gyalogság megalakulása. 1908., 114.

¹⁷ *Meynert*: Kriegewesen d. U. 1876, 128.

¹⁸ *Vanicék*: i. m. I. 34.

tüket átháborúskodó hősök halálig tartó hűséget esküdtek a dinasztíának s engesztelhetetlen vérbosszút a kereszténység ősi ellenségének: a töröknek?

Ebben az időben újabb bevándorlások is folytak, és pedig a Murád elől menekülő szerbek és a tengerparti morlások települtek le, kik a nem sokkal később meghalt Ferdinánd királytól ugyanazon kiváltságokat kapták 1564-ben, mint amelyben elődeik részesültek.¹⁹

Már 1575-ben végigharcolták a török elleni háborút s gróf Auersperg Herbert vezetésével Budacski-Gornjínál, Modrus mellett, a Radonja-patak mentén, szeptember 22-én véres vereséget szenvedtek Ferhát harámbasa török martalóc seregétől s az utolsó emberig elvesztek.²⁰ Kilenc évvel később (1584-ben) Sluinnál,²¹ 1591-ben pedig Gradacnál sikereket értek el, utóbbinál a haditörténet 22 zászlót és 5 ágyút említ mint hadizsákmányt, melyet a varasdiak kézrekerítettek. Abban az időben ez szép eredmény volt.

E harcok idejében kibővítették a határőrvidék szervezeti s a már régebben meglevő varasdi mellé megalakították a karlováci és báni generálátust.

A varasdiak létszáma ekkor már 27 vojvoda, 12 hadnak,²² 54 rottenmeister, 5 sípos és 1290 közember volt. Állam az államban; kicsiny, de jól szervezett s az egész föld kerekéségén páriját ritkító, fegyelmezett katonaállam, mely állandóan gyarapodva testben és lélekben, a hősiesség új és új babérait gyűjtve, dacolt minden ellenséggel. Az egész vidék gyűjtőpontja a varasdi generálátus volt és minden elfogultság nélkül megállapítható, hogy a varasdiak mindig és mindenütt, minden valamire való csatában, az elsők voltak.

Már hosszú évtizedek óta (1575—1615) lappangó ellenségeskedés volt a velenceiek és az osztrák fennhatóság alá tartozó tengerparti uskókok²³ között, mert az uskókok, mint afféle fékezhetetlen népség, a velencések hajóit a partvidéken fosztogatták. Végre Ausztria hosszas tárgyalások után kiküldte Rabatta József krajnai vice-domot az uskókok megrendszabályozására, aki azután közülök számtalant felakasztatott, lefejeztetett; falvaikat felégette, a lakosokat elűldöztette. Az uskókok azonban Rabattát 1603-ban, Zengg várá-

¹⁹ U. o.

²⁰ *Freiherr v. Wrede: Geschichte der k. u. k. Wehrmacht.* 1903. V. 206.

²¹ *Vaniček: i. m. I.* 246.

²² Láthatólag a magyar hadnagy szó, elhorvátosított alakban; használták *hatnyak* formában is.

²³ Uskok = menekülő, uskociti = menekülni. T. i. a török elől menekülni.

ban, elfogták és megölték. Szívét kitépték és felfalták. Ezután a régi állapotok tértek vissza, az uskókok tovább raboltak, míg végre Velence 1615-ben nyílt háborút kezdett Ausztria ellen, amidőn Gradiska karsztjában láttuk a határőröket Trauttmannsdorff generális vezetésével küzdeni. Később, 1617-ben, a velenceiektől véres vereséget szenvedtek, sőt vezérük is életét áldozta. Ez a háború 1617 szeptember 27-én a madridi békeszerződéssel végződött.²⁴

Alighogy az uskók háború lezajlott, kitört a 30 éves háború, amely teljes három évtizeden keresztül hánytavetette ide-oda a varasdiakat. E harcokban már szervezettebb alakulásokban vonulnak fel. Wallenstein kiváló hadsereg-szervező tehetsége felismerte ennek a harcateremtett népnek a fegyverforgatásban megnyilvánuló kiválóságait s megalakította a lovas horvát karabélyosok csapatát.²⁵

Eleinte csupán katonailag szervezetlen bandákban szerepeltek, később egyenrangúvá emelkedtek ugyan a sorhaddal, de amazok némi idegenkedéssel és ellenszenvvel viseltettek a határőrök iránt s talán nem is teljesen alap nélkül.

A horvátok gyalogos és lovas csapatokban harcoltak. Az utóbbiak egy, ezidőben ritka, típusát alkották a lovasságnak, az úgynevezett karabélyosok neméhez tartozván. A karabélyos sokban hasonlított a magyar huszárnak Európaszerte híres, idegenszerű fegyverneméhez. Könnyű lovasvadásznak lehetne nevezni őket. Feladatuk a „nyelvfogás“ (hírszerzés), az ellenség nyugtalanítása, „kapdosás“, üldözés, visszavonulások fedezése, előőrsi és portyázó szolgálat; az ellenség és idegen ország lakóinak rémítése.²⁶

E feladatuknak minden tekintetben kiválóan megfeleltek. Kerektetejű, ernyős, könnyű nyílt sisak, orr- és nyakvédővel, mellvért, hegyestőr, kopja, a nyeregképán magyar szablya, az övben handzsárok, két pisztoly és a kara-

²⁴ *Fest Aladár*: Az uskókok és velenceiek Fiume történetében. *Századok*. 1891. (435., 523., 613., 697., 785.) Az uskókok épp oly menekülők voltak, mint a határőrök elődjei, de ezek a dalmát tengerpartra telepedtek le. Vitéz, fáradhatatlan, nélkülözéseket és fáradságot hihetetlen módon tűrő katonák voltak, akik csakhamar pusztasággá változtatták a török hódoltságot s ezzel igen jó szolgálatot tettek Ausztriának és Magyarországnak. Később azonban, minthogy zsoldjukat nem kapták meg pontosan, kalózkodásból, rablásból tartották fenn magukat; ezáltal óriási károkat okoztak.

²⁵ *Ballagi*: i. m. 61. *Meynert*: *Kriegswesen der Ungarn*. 182. Karabélyos = „Krabatarkebusir“. Megjegyzendő, hogy a horvát karabélyosok között számos magyar ember is volt, úgy, hogy horvát karabélyoson itt egy különleges fegyvernem értendő, nem pedig csupán horvát nemzetiségekből álló csapat.

²⁶ *Ballagi*: i. m. 266.

bély, végül patrontáska 12 lövéssel, volt fegyverzetük, mely aránylag elég könnyű lévén, gyors mozgásra képesítette őket.

Marcona arckifejezés, markáns délszláv, napbarnított ábrázat, hosszú haj s különös öltözetük — keleti jellegű törökös köpenyeggel — makrancos lovaik, megdöbbenő látványul szolgáltak a kultúrált nyugati népeknek. Leghíresebb vezérik: Isolano Lajos János Hektor ciprusi nemes, tábor-szernagy lett és grófi rangot (nagy birtokokkal) kapott, midőn Wallensteintől 1634-ben elpártolt; a „legkegyetlenebb lovas-generális“ büszke címét viselte és erre valóban rá is szolgált. Kemény kézzel vezette híres és hírhedt karabélyosait a harcokban; de a jólvégzett munka után sohasem vetett gátat a vad legények garázdálkodó kedvének.²⁷ Vak engedelmesség s a mély vallásossággal szemben prédavágy és főképp kegyetlenség jellemezte a horvát karabélyosokat. E kegyetlenséget minden valószínűség szerint a szomszédos törököktől saját magukon tanulták, ami onnan is látható, hogy kegyetlenségeik végrehajtásának módja is teljesen azonos volt a török spáhik embertelenségeivel.

Ahol rablásaikban ellenállásra bukkantak, avagy elrejtett készleteket vagy remélt kincseket akartak felhajtani, semmi kegyetlenségtől sem riadtak vissza. A nőket és a gyermekeket sem kímélték. Eleven emberek lábszáresontjait lefűrészelték s a megcsontított és kínjukban vergődő boldogtalanokat egyszerűen elevenen megsütötték. Másoknak szemüket tolták ki, avagy a kezüket nyúzták le, néhol áldozataik fülebe olvasztott ólmot töltöttek, másokat hasábfával, fejszével, vagy kalapáccsal vertek halálra s nem utolsó módja volt kegyetlenkedéseiknek, midőn áldozatukat az úgynevezett „svéd itallal“ ölték meg s egyéb ilyen és itt le se írható kegyetlenkedéssel tették hírüket, nevüket rettegetté, amerre jártak.²⁸

Ilyfajta esatározásokkal segítették elő az ügyet, melynek szolgálatában állottak; nem éppen erkölcsösen, de annál nagyobb alapossággal intézve el azon szerencsétlenek sorsát, kiket végzetük útjukba sodort. Amit összeraboltak, ezüstöt, kincset, aranyat, átfúrva köpenyeikre, dolmányaikra varrták, lovaikra aggatták — mintegy haditrofeunként viselve —, sokan még nőiket is saját nyergükben magukkal hordozták s így meg-

²⁷ *Ballagi*: i. m. 272. Ennek oka főleg az, hogy a katonák zsoldját sohasem fizették rendszeresen, ellátásuk gyenge volt, gyakran semmi; így aztán igazán nem maradt más hátra a szegény katonának, mint ott szerezni, ahol lehetett. Tehát nemesek a horvát volt rabló, de a többi is.

²⁸ Svéd ital = ganajléltatás.

jelenésük meglehetősen bizart képet nyújthatott még abban az időben is.²⁹

A hosszú hadjárat alatti számtalan kisebb-nagyobb ütközetről nem is beszélve, részt vettek 1631 szeptember 17-én Breitenfeldnél, majd 1632 november 16-án Lützennél vítt csatákban.

Hazatérve, rablásaikat, fosztogatásaikat itthon is tovább folytatták, amivel sok gondot okoztak a felsőbbségnek, amely végül is egyik haramijaságot a másikra uszítva használta fel őket a kölcsönös megfélemezésre, de a rendet helyreállítani teljesen mégsem sikerült.

*

Míg a sereg évtizedeken át vitézkedett idegen országok földjén, az otthoniak dolgoztak. Épült a határőrvidék, terjeszkedett, erősödött, gyarapodott. Az 1630 október 5-én Regensburgban kelt császári szerződés szerint, régi szokásukhoz híven, minden határőrfalu egy knézt (bíró) választott; Szent György-napkor azután felkerekedtek a knézek és összegyűltek „főknéz“-választásra. A varasdiaknál a választások Kőrösön és Szentgyörgyvárott zajlottak le.³⁰

A knéz vezette faluját minden tekintetben; kezében összpontosult a közigazgatás és a bírói hatalom; felelősséggel saját lelkiismeretének, engedelmességgel a generálátus megfelelő katonai szerveinek tartozott s ezenkívül az említett főknéz útásításait követte.

Kisebb vétséget a katonai hatóság útjáni végrehajtással, testi fenytéssel (vesszőfuttatás, megvesszőzés), avagy kényszermunkával büntetett. Ha a fennhatósága alá tartozó területen valaki olyan büntetett követett el, ami minden kétséget kizáróan halálbüntetéssel volt büntetendő, a knéz elfogatta s a területileg illetékes oberkapitanátushoz állította elő. A megfelelő kihallgatás — esetleg inquizitor útján eszközölt kínvallatás — után a bűnöst elítélték. A kivégzést lefejezés, vagy kerékbetörés útján hajtották végre.

Erdekes megjegyezni, hogy a rabláson, gyilkosságon és erőszakoskodáson kívül, okvetlenül halálos ítéletet hozott a bíróság „titkos vagy nyilvános gyülekezéseknél is.“ (9. szakasz.)

Perekben is a knéz ítelt teljesen egyedül s az elmarasztalt félre birságiumot³¹ rótt ki, ami 80 dénárig terjedhetett s mely összegben aztán a knéz maga, az assessor és a pörnyertes fél egyharmad-egyharmad részben osztottak. Egyszerű

²⁹ *Ballagi*: i. m. 243.

³⁰ *Vanicsek*: i. m. I. 87—94.

³¹ Ismét magyar származású kifejezés.

és kissé furesa közigazgatási és bírói berendezkedés volt ez bizony, de úgy látszik, abban az időben a célnak teljesen megfelelt. Az ítéletet egy ember hozta és ez ellen nem volt fellebbezés.

A knéz viszont megesküdött, az „Istent és mindenekelőtt szent Szűz Máriát“ említvén tanuként, hogy a „császárnak, generáloknak és oberkapitányoknak engedelmes és hűséges szolgálója lesz, — tekintet nélkül rokoni kötelezetre, barátság, ellenségeskedés, vagyon, szegénység, ismeretség vagy ajánldékozásra“ — Isten előtt vállalva a felelősséget, hogy igazságosan és helyesen ítélkezik.³² Semhol, semmi nyoma sincs annak, hogy ez a rendszer be ne vált volna.

Bármilyen élő, vagy holt jószágot csakis a knéz közbejöttével lehetett eladni, mely alkalommal a knéznek is rendes haszna volt a vásáron.

Ügyanezévi szerződés biztosította s megerősítette a házközösség (Baştin) régi, hagyományos, délszláv jellegű intézményét; de viszont kötelezte a tulajdonosokat, hogy családjuk minden 18. életévét betöltött férfitagját katonasorba állítsák.³³

A szerződés egyik pontja a határok kitűzéséről, másik az engedelmesség és fegyelem kötelezettségének kiterjedéséről és annak intézményes szabályozásáról szolt; zsolddal, illetve telekkel javadalmazott határőrök állandóan haditörvények hatálya alatt állottak, éppúgy, mint a császári sorhadhoz tartozó katonai személyek; időnként várak, váraesok, erődök vagy őrállomások megszállására, avagy határjárórszolgálatra is alkalmaztattak.

A rendelet szerint, minden háborús veszedelem nélkül is, az erdőkben nagy fa-akadályanyagot kellett előkészíteniök, amit azután az első riadójelre utak és hidak eltorlaszolására használtak.³⁴

A generálátus vezetője által adott riadójelet követő 2—3 órán belül 6—7000 varasdi határőr állott fegyverben.

Egyik pont az illeték kérdését szabályozta akként, hogy a török ellen 14 napig, más ellenség ellen 8 napig, minden ellenszolgálatás nélkül tartoztak hadiszolgálatot teljesíteni és csak ezen idő eltelte után kaphatták a sorhadnál előírt hadizsoldot.³⁵

Végül egy pont az otthonmaradottak biztosítását írta elő olymódon, hogy községenként az öregekből és a még nem

³² *Vanicék*: i. m. I. 89., 90.

³³ *Wrede*: i. m. V. 199.

³⁴ *U. o.*, 200.

³⁵ *Wrede*: I. h.

katonaköteles fiatalokból, egy-egy haramijacsapat volt felállítandó, egy vojvoda vezérlete alatt, akik azután saját falujuk közvetlen védelmét szolgálták.

*

A kétéves török háború alatt Zrinyi Miklós és Péter bán vezérlete alatt négyezren harcoltak Zerinvárnál 1663 október 17-én; a Csazma mellett 1663 november 11-én; télen Eszékenél s mindenütt megverték a törököket. Az 1664 augusztus 15-én megkötött vasvári béke véget vetett a háborúskodásnak.

Pontosan 20 évvel később új török háború dúlt, a 14 éves háború, mely alatt a déli határőrvidék is szenvedett a török hadaktól s nemcsak hogy vereséget szenvedtek a harcoló csapatok, de a törökök harmokon és egyéb jószágon felül számtalan férfit, nőt, fiút s egykori feljegyzések szerint a varasdi generálátus területéről két szüzet raboltak el.

Egyébként 1684-ben, gróf Leslie tábornoszernagy és Trauttmansdorff vezérlete alatt, július 13—20-ig 4000 ember ostrommal megadásra bírta Verőcét. A védőrség elvonulásakor az ostromlók között lévő határőrök, a szerződést megszegve, megrohanták az elvonulókat és egy szálíg felkoncolták őket. Gróf Leslie 1685 augusztus 22-én Eszékét is elfoglalta a töröktől, minden szemben található csapatot legyőzött, az ellenállókat felkoncolta, a várost és a hidat felégette; mikor aztán teljes volt a győzelem, ismeretlen okból származó riadalom miatt mégis kénytelen volt visszavonulni. A törökök Mohamed próféta személyes megjelenésével magyarázták a nemvárt különös fordulatot.

Makai (magyar) határőrezredes 1686-ban véres győzelmet aratott Szigetvártól félóránnyira a törökön; 1687 július 29-én 4000 varasdi határőr gróf Pálffy vezérletével a harcányi esatát vívta; 1688-ban Gradiskánál és Derventnél, végül 1689-ben, Draskovics vicebán alatt, Zrinjnél harcoltak s 1690-től 98-ig határőrszolgálatot teljesítettek az alsó Szávánál, hol a törökkel állandó ellenségeskedésben álltak.³⁶

Ezidőben az ipeki patriarcha, Csernovics Arzén, ismét több ezer szerbet telepített le Magyarországon s e korból származnak a Budapest melletti rác s a Mohács, Szeged, Szabadka és Baja melletti bunyevác telepítések.³⁷

A kuruc háborúban elejétől végig résztvettek; 1706-ig Heister hadtestében, később gróf Herbeville alatt a Rába mentén voltak jelentéktelenebb harcaik, melyek meglehetősen

³⁶ *Tanácsok*: I. m. I. 302—333.

³⁷ *U. o.* I. 118.

dicstelenek voltak és főképp rablásból és fosztogatásból állottak; 1708-ban a varasdiaknak jutott az a feladat, hogy a trnicséni csatában a döntést kierőszakolják. Ezúttal ismét Heister Hannibál, a ráknézve szomorú emlékü császári tábornok hadában harcoltak s végigpusztították Magyarországot. E rablók, kik szabad pandúroknak nevezték magukat s háború alatt rendszeren császári zsoldon éltek, rablásaikkal rontották a hadsereg hírnevét, de viszont ha kellett, valóban vitézül verekedtek; a hadjárat végeztével otthon is elszaporodtak, raboltak, fosztogattak és ősei voltak a későbbi Trenk-féle híres és hírhedt pandúroknak. Miután a kuruc-labanc háború hullámai elesenededtek, a jól megtépázott határőrök kezdték otthonuk belrendjét helyreállítani.

Az állami élet vezetése és irányítása mindjobban katonai kezekbe került; természetesen, hogy elsősorban katonai vonatkozású rendelkezések történtek: így például meghatározták a katonaság és a római katolikus klérus illetményeit.

A jövedelmek és javadalmazások az alábbiak voltak:

I. Katonaság.

	hold szántó	rét	készpénz pengő forint o. é.
oberkapitán	312	69	600
kapitán	156	24	200
hadnak	90	20	180
vojyoda	74	16	144
barjaktár (lovasságnál cornet)	83	18	108
hejduk (hajdú)	18	4	24

II. Klérus.

Minden önálló paróchiával rendelkező pap földet kapott, melyet a papnövendékek munkáltak. Készpénzdíjazását falujának házai után számították s ezenfelül volt a stóla-jövedelem. Pl. a Velikó-Trojstvo-i plébános 10¼ hold földet kapott s füstpénzben (azaz házanként) évente 10 forint és 18 krajcárt pengőben. Gabonából házanként 1—2 tervenkéval dézsmát, évente egy kappant; sajtot és tüzelőfát kapott, amennyi kellett. Végül robotot a földműveléshez.

Stóla-jövedelem az alábbi volt:

Keresztelés húsvétól szentháromság vasárnapig 18 krajcár, egyébként 3 krajcár.

Kihirdetés 3 krajcár. Utolsó kenet 9 krajcár. Temetés, a szertartás dísze szerint, 9—15 krajcár kongóban, aminek 1/3-a a papé.³⁸

³⁸ *Fülicék*: i. m. I. 377.

Egyidejűleg a folytonos háborúban eldurvult, erőszakoskodásokra hajlamos és izgága lakosságot szigorú törvényekkel igyekeztek megfékezni. Néhány ilyen törvényszakaszt bemutatok:

Aki az előljáró iránt köteles engedelmisséget megtagadta, katonai kiváltságait elveszítvén, paraszti sorba taszították, ami a határőrvidéken egyértelmű volt minden becsület elvesztésével.

A törvény végrehajtóinak fegyveresen ellenszegülők, idegen fegyverekkel letörve, felségsértőkként kerékbetörtettek, asszonyaik, gyermekeik száműzettek s javaik elkoboztattak.

Titkos gyülekezéseken résztvevők ugyanígy büntetettek.

Parancsnokok, kik várat, vagy erődöt, háromszori roham előtt feladtak, rang-, becsület- és életvesztésre ítéltettek.

Rablás, fosztogatás úgy a belországhban, mint ellenséges, idegen földön, egyaránt pallos általi halállal büntetett: éppúgy betegágyas asszonyokkal, szűzekkel, papokkal, vagy más egyházi személyekkel való erőszakoskodások is. (20., 21. és 22. §.)³⁹

Erkölestenekedés a táborban tilos volt.

A katonai szolgálat alól a köteleseket semmiféle pénzösszeggel sem lehetett mentesíteni.

E drákói törvények szükségességét magyarázza az a hírhedt zsványvilág, ami Rákóczi szabadságharca után a déli végeken dúlt, mely párját ritkítja a történelemben; midőn szervezett csapatokban jártak a banditák, városról-városra, s egész helységeket raboltak ki, majd felgyújtva, porrá égették azt. Djakováron megölték a püspököt s 30.000 forintnyi zsákmányt vittek el; máshol valóságos hadisarcot vetettek ki a megrettent lakosságra s ha nem elégítették ki teljesen, a lakosság válogatott megkínzása után, fiatal nőket rabolva maguknak odébb álltak.⁴⁰

Trusevácon egy asszonyt elevenen megsütöttek. Kussmán egy asszonyt és egy gyermeket halálra kínoztak. Minden kifosztottak, azután felgyújtották a falut. Szóval leírhatatlan kegyetlenkedéseket vittek végbe, amivel a jámbor lakosságot sanyargatták. Bár a hadvezetőség rendszeres hajtóvadászatot rendezett a banditák ellen (General-Trieb⁴¹ 1731—32.), mégsem boldogultak s e martalócok csak a hétéves háború után tűntek el olymódon, hogy beolvasztattak a rendszer hadseregbe.

³⁹ *Vaniček*: i. m. I. 458.

⁴⁰ *Takács*: i. m. 135.

⁴¹ *Takács*: i. m. 139.

Az említett törvények kiadása 1710 körül történt; röviddel később 1716-ban már újra fegyverben állottak a varasdiak. Ezúttal külellességgel szemben, Heister tábornok vezérlete alatt, 1500 fő Novi ellen portyázó hadműveleteket kezdett s 1717-ben St. Catharinánál véres veszteséggel fejezte be azokat.

Ugyanezen évben III. Károly jogi helyzetükben erősítette meg őket s régi kiváltságukat szilárdította meg, amidőn legfelsőbb kézirattal hangsúlyozta, hogy „nem tekintendők parasztoknak, hanem határőr-katonáknak, mint ilyenek kezelendők és továbbra is hadi szolgálatokra alkalmazandók!”⁴²

Mint érdekes apróságot jegyzem itt meg, hogy 1728-ban rendszeresítették tiszték részére az először Regal altábornagy által készítettett fekete-sárga szolgálati övet, mely azóta is, egészen az összeomlásig, fennmaradt eredeti formájában és színében a cs. és kir. gyalogságnál.

III. Károly 1732-ben rendelettel megszüntette a határőrök szervezetének és egyik-másik elnevezésének magyaros jellegét és igyekezett azokat elnémetesíteni, ami rövidesen sikerült is.

A tiszték és hivatalnokok fizetésének és egyéb költségek fedezésére 1734-ben adót vetettek ki.

Ugyanezen évben több mint 4000 fő varasdi vett részt a lengyel örökösödési háborúban, és pedig a főszerep hadműveleteinél a Pó mellett és déli Tirolban.⁴³

Szervezés tekintetében is haladt a határőrvidék, de a mai értelemben vett ezredék megalakításától még távol állott. A varasdi oberkapitánátus 30 vojvodaságra (kompánia) oszlott s összesen 4300 főnyi fegyverforgató embert számlált. Ezeket háború esetén két, négy zászlóaljjas ezredbe alakították, melyekben öt-öt század volt. Az ötödik századok mindkét zászlóaljban 100—100 huszárból állottak. Az ezredekben ezenkívül 34 tüzér is volt.⁴⁴

Ez volt a helyzet 1737-ben s maradt is 1746-ig, tehát még a most említendő osztrák örökösödési háború idején is; minden füst (ház) két legényt állított hadba, míg békében — milic rendszer szerint — a tisztikar volt meg csupán és néhány altiszt.

Ilyen hadi alakulatokkal vonultak a varasdiak 1741-ben Sziléziába, hol a Molwitz-nál 1741 április 10-én vívott csatában vettek részt; majd november 24-én rohammal elfoglalták Prágát: 1742 december 30-ról 31-re virradó éjjelen pedig

⁴² *Wrede*: i. m. V. 204.

⁴³ *U. o.* 364.

⁴⁴ *Wrede*: i. m. V. 204.

2000 varasdi határőr részt vett Linz bevételénél. Említésre méltó, hogy Linz bevétele alkalmával, a roham előtt a parancsnokló toskánai nagyherceg 200 dukát aranyat ígért a varasdi pandúroknak, ha sikerül nekik a külvárosokat egyidejűleg felgyújtaniok. Alighogy kihírdették e parancsot, horvátjaink ellenállhatatlan, szilaj dübhel vetették reá magukat a külvárosokra, s alig néhány perccel később, minden oldalon hatalmas lángnyelvek esapkodtak az ég felé.⁴⁴a

Ugyancsak 1742-ben, Macquire ezredes vezetésével, más csapatok kitüntetéssel harcoltak május 10-én Časlounál és június 5-én Moldautheinnél. E helyen meg kell említeni, hogy a katonailag megszervezett kötelékeken kívül, szabad csapatok is vonultak a táborba. Így Trenk Ferenc báró híres és hírhedt pandúrjai, kikről feljegyezte a történelem, hogy rohamaik ellenállhatatlanok és sokkalta rosszabbak voltak vérszomjúság és kegyetlenkedésben, mint amilyenek félelmetes híruk után gondolni lehetett volna.

A kaadeni esata sorsát ők döntötték el, de e mellett a hadsereg élelmezése és ellátása körül nagyszerű érdemeik voltak: ők látták el a requirálás nehéz munkáját.

Ebben ugyan főleg önérdékük miatt voltak kiválóan szorgalmasak, mert mindennek a javát lefölozték, s nem mulasztották el az ellenőrzésnélküli zsákmányolás és fosztogatás lehetőségeit kellőleg kiaknázni.

1743 május 18-án Landau bevétele, október 1-én Ingolstadt ostroma; 1744-ben a Rajna-menti hadműveletek, július 4-én Lauterberg, augusztus 28-án Beraun; 1745-ben esaták a bajorokkal. Egy kisebb rész szeptember 13-án Tortonánál küzd; 1746-ban, június 16-án a Piacenza melletti esata, szeptember 1-én Bochetta-szoros ostroma, Macquire tábornok provencei felvonulása;⁴⁵ 1747-ben, január 14-én Génua és Woltaggio elleni hadműveleteik sorakoznak méltóképen régebbi fegyvertényeik mellé.

Még e hadjárat alatt nevezte ki Mária Terézia a határőrvidék „General-Inspektor“-ává Hildburghausen herceg tábornokot, kinek első dolga a katonailag szervezett ezredek felállítása volt. Valóban az ő kemény kezére volt szükség, hogy a régi rendszerhez ragaszkodó, s helyenként lázongó határőrvidéket megfékezze. Hildburghausen vérbe fojtotta az elégedetlenkedők mozgalmát, végleg kiirtotta a lézengő rablóbandákat, a főcinkosok közül elrettentő példaként tized lefejeztetett, hármat kerékbe főtetett, hetet öltfogytiglani börtönre és tizenegyet 2 évi sánemunkára ítelt.

⁴⁴a *Vanicék*: i. m. II. 335.

⁴⁵ *Wrede*: i. m. V. 212.

Ilyen előzmények után adta ki 1747 április 23-án Mária Terézia azt a rendeletet, amely szerint „A varasdi és karlováci ezredek többé nem irreguláris, hanem a német és más ezredekkel egyenlően reguláris ezredeknek neveztessenek, de csak ezek után következnek rangban.⁴⁶

Majd pedig 1750 október 16-án meghatározta egymás-kütti rangsorukat a következőképen: „A varasdiak és a karlováciak az elsők, a báni ezredek a következők, míg a szlavoroniai ezredek a harmadik helyen állanak.⁴⁷

A varasdi generalátusban két gyalogezred alakult. Az 5. számú varasd-körösi és a 6. számú varasd-szentgyörgyvári gyalogezred.

Szervezetük ugyanaz volt, mint a sor-gyalogezredeké.

A kötelékek azonban patriarchális szokásokkal alakultak, amennyiben városok, falvak és házközösségek, sógorság, atyafiság szerint voltak összevonva. Ha sokban hátrányos is lehetett, minden bizonnyal előnye is volt ennek a szervezési rendszernek, főleg a bajtársiasság és összetartozást tekintve, ahol a sógor a komával, apa a fiával, rokon s szomszéd együtt harcoltak, egyik mint parancsnokló tiszt, a másik, mint nagybajúszos zupás strázsamester, vagy éppen közönséges talpas.

Öltözetük fekete kalpag (tisztké aranyos díszítéssel), zöld dolmány, kerek, arany színórzattal, piros mellény, sujtásos nadrág, himzett tarsoly.⁴⁸

Ezenkívül megmaradt a régi népfelkelés jellegű haramiasapat és a szerezsán-testület, harámbasáik vezetése alatt, kik most is a belbiztonság fentartására voltak hivatva.

A haderő rendezésével kapcsolatban, az állandó súrlódások elkerülésére, a tiszték viszonyát a klérussal és a polgári hivatalnokokkal szemben szabályozták. Így az alezeredes egyenrangú volt a főispánnal, vagy egy apáttal (préposttal), de együttes ülésnél a pap ült az első helyen. Pár évvel később, 1755-ben, gróf Mercy tábornagymegalapította a határőrvidék első iskoláit: 1755 február 8-án elrendelvén, hogy a varasdi generálátus területén, Belovárban, egy újonnan épült piarista iskolában, az oktatás már ugyanazon év augusztus 12-én latin nyelven megkezdődjék.

Az iskolák feletti szemlejjel egy magasabbrangú törzstisztet nevezett ki főigazgatónak.⁴⁹ Az iskolával nem rendelkező helységekből az ifjúság neveléséről a lelkész gondos-

⁴⁶ *Vaniček*: i. m. I. 510.

⁴⁷ *Wrede*: i. m. V. 219.

⁴⁸ *Vaniček* szerint, — *Wrede* szerint csak a határőr huszároknak volt ilyen ruházata, míg a gyalogság fehér kabátot és fehér magyar nadrágot viselt. A 6. ezred rákvörös bajtókával.

⁴⁹ *Vaniček*: i. m. II. 576.

kodott, de csak akkor, ha németül is beszélt, ellenkező esetben ez a feladat a területileg illetékes századparancsnokokra hárult.

Az ezredparancsnok feladata volt az alkalmas tanítószemélyzet és az oktatásra érdemes tanulók kiszemelése. Az oktatás az olvasás, írás, fejszámolás és hittanra terjedt; az otcosácsi ezrednél azonban éneket és zenét is tanítottak.

E határozott fejlődést bizonyító eseményeket azonban megzavarta egy váratlan esemény: Mária Terézia királynő és császárnő 1755-ben Triesztbe utazott, s ez alkalommal a varasdi határőrvidékre is el akart látogatni. A legfelsőbb látogatás fényének emelésére a varasdi generálátus akkori parancsnoka báró Kheul tábornokszernagy, új egyenruhában akarta katonáit elővezetni. A határőrök abban az időben saját költségükön tartoztak egyenruhával ellátni magukat, s ez a tulajdonképpen még nem okvetlenül szükséges új ruhavásárlás nagy anyagi terheket rótt rájuk. A pénzt a századparancsnokok szedték be több, kevesebb tapintattal.

Kengyel százados erőszakoskodása elkésérítette a horvátokat, majd pedig mikor Topolovácban Schelhorn kapitány három határőrtől erőszakkal vette el a ruhapénzt, távozasakor feltartóztatták, a pénzt visszavették tőle, s életét is csak a knéz tudta megvédeni a nép dühétől. Ezután lázadás tört ki, s alig egy hét alatt 17.000 ember gyűlt össze. A lázadók felmondták az engedelmisséget tisztjeiknek és Rovistje-ben gyűlést tartottak. Több erőszakoskodó tisztet felkoncoltak, s bár később a nép újból visszatért otthonába, a lázadók vezetői együtt maradtak és jóléti bizottsággá alakultak át. A jóléti bizottság tárgyalásokat kezdett QuiCARDI tábornokkal, s ekkor derült ki, hogy a nép a fizetési bárcákat adókiivetési írásnak vélte, s lényegében ez okozta a lázadást. Szentgyörgyváron véres ellenállásra akadt a katonai bizottság, s csak a 6. határőrezredbeli itt állomásozó 5-ik század sikeres működésének köszönhető a lázadás gyors elnyomása. Mária Terézia királynő jutaumul e század minden egyes emberének 2 darab vadonat-újonnan vert aranyat adományozott, melyeket az adományozottak áhitattal esókolgattak, s újból halálíg tartó hűséget fogadtak uralkodójuknak.⁵⁰

A lázadás elnyomása után az izgatókat és a tisztek gyilkosait a nép maga adta az igazságszolgáltatás kezeibe. Három tiszt rangvesztésre és életfogytiglani börtönre, a többi izgató börtön- és sáncfogságra, továbbá valamennyien vagyonvesztésre ítéltettek.

⁵⁰ *Szilágyi István: Lázadás a varasdi határőrvidéki kerületben, 1755-ben. Hadtörténelmi Közlemények 1897. 124.*

A hétéves háborúban 1756-tól 1763-ig, a varasdi határőrök minden harc téren megfordultak, s mindenütt dicsőséggel hordozták Mária Terézia királynótól kapott fekete-sárga zászlójukat.

Résztvettek:

1756 szeptember 14-én Budin-nél, október 1-én Lobositznál Csehországban;

1757 május 6-án a Prága melletti csatában, június 18-án Kolin-nál, szeptember 7-én Görlitz-nél, végül november 22-én a Boroszlónál vívott ütközetekben, utóbbi helyen fényes dícséretet kaptak.

1758-ban május és június hónapokban az Olmütz-nél, október 14-én a Hochkirch-nél vívott csatában harcoltak.

1759 augusztus 12-én Kunnersdorf-nál, 14-én Torgau-nál, majd szeptember 3-án Drežda ostromában, 5-én Reichenberg-nél, 21-én Gneissen-nél és november 20—21-én Maxen-nél a híres Fink-féle hadtest elfogatásában vettek részt.⁵¹

Végül a Köln melletti Meissen-nél vívott csatában, hol Riese Ferenc báró ezredes, ezredparancsnok, vitéz katonái élén ismételten kitüntette magát, s a nemrég alapított Mária Terézia-rend lovagja lett.

Régi adatok szerint csupán az 1759. naptári évben 6000 varasdi határőr fordult meg a táborban.

A következő évben 1760 június 23-án Sziléziában, Landshutnál; 1761 szeptember 30-án és október 1-én pedig Schweidnitz-nél vívott ütközetben. 1762 július 6-án Adelsbach és augusztus 16-án a Peylau melletti csatákban harcoltak, melyek egyben az utolsók voltak e hadjáratban.

Ezután hazájukba tértek a harcosok, s megindult a szorgalmas munka, mely kis megszakítással egészen a francia háborúig tartott. A varasdiak visszatértek helyőrségeikbe, melyek abban az időben a következőképpen oszlottak fel. Ezredtörzs: Szentgyörgyvár; századok: 1. Grubisnopolje. 2. Kovacsica. 3. Severin. 4. Raesa. 5. Szentgyörgyvár. 6. Pitomácsa. 7. Veliko-Trojstvo. 8. Virje. 9. Novigrád. 10. Peteránee. 11. Szokolovec. 12. Kapella.⁵²

A háború után kiadott legelső rendelet az eddig szokásos tisztirang- és ezredtulajdonosi állás pénzen való megvásárlásának lehetőségét szüntette meg, minden bizonnyal a lefolyt háborúk tapasztalatai alapján.⁵³

Ugyanekkor a tisztek házasságkötését a kiadott rendelet

⁵¹ „Finkenfang bei Maxen“, szójáték (mely alkalommal Fink General-Lieutenant, 8 tábornok, 6 ezredes, 35 törzs- és 356 főtiszt, 15.000 ember, 120 zászló és 70 löveg esett zsákmánnyul).

⁵² *Wrede*: i. h.

⁵³ *Vaniček*: i. m. II. 144.

szerint fokozott elbírálás tárgyává kellett tenni és pedig úgy anyagi, mint erkölcsi szempontból. A még ma is érvényben lévő nőülési szabályok alapjai ezen, 1767-ben kelt rendeletben vannak lerakva.

Közigazgatás, jogszolgáltatás, bírói végrehajtó hatalom, iskolázás, posta eddig is katonai kézben volt, mostantól kezdve a vallási és gazdasági ügyekbe is mindjobban beavatkozott a katonai hatóság, de dícséretére legyen mondva, mindig eredményesen.

A gráci titkos katonai hatóságnak alárendelt „belső ausztriai haditanács“ volt hivatva a felügyeletet gyakorolni a varasdi és karlováci generalátusok felett; míg az eszéki és péterváradai generalátus közvetlenül a bécsi udvari haditanácsnak, a petrinjai pedig a bánnak volt alárendelve.

Vallási ügyekben a főkegyúri jogokat a cs. kir. udvari haditanács gyakorolta, melynek tudta nélkül semmiféle rendeletet kiadni nem volt szabad.

Minden egyházi ügyben csakis a cs. kir. katonai lelkészségnek volt joga dönteni. A határőrvidék minden állandó lakósa ennek jogkörébe tartozott. A fizetendő stóla-díjakat 1771-ben a katonai hatóság közbejöttével a jövedelmek és fizetések arányában méltányosan változtatták meg.

A teljesen tehetetleneket rokkantházakba telepítették, melyek Pesten, Prágában, Nagyszombatban és Pettau-ban lettek felállítva az irgalmas barátok vezetésével.

Ekkor vetette fel az eszmét Kempelen udvari titkár (a híres sakkgépkészítő), hogy az idegen telepítések helyett a rokkant, de még munkaképes katonákat kellene ellátni földdel és ezáltal megélhetésüket biztosítani. A királynő el is fogadta ezt az eszmét és Kempelent bízta meg a magyarországi rokkantak földdel való ellátásával, ami azonban nagyon lassan ment és csak részben sikerült.

A katonai fennhatóság alatt levő személyekről különböző jelentéseket, időszaksos beadványokat és kimutatásokat kellett szerkeszteni.³⁴ Minden tisztről és fegyveresen szolgáló határőréről személyi, illetve anyakönyvi lapot készítettek, teljesen azonos rovatokkal, mint amelyeket a jelenleg is használatos katonai anyakönyvi lapokon láthatunk.

A határőr-ezredekben a tisztikar zömét az alacsonyabb rendfokozatokban századosig vagy őrnagyig — jóformán kivétel nélkül — a legénységből vitézségükért, vagy egyéb rátermett-ségüknél fogva előléptettek, alkották. Midőn egy idős altisztet 16—20 évi szolgálat után a tisztí bojtjal tüntettek ki, egyszerűsmint áthelyezték más ezredhez, nehogy ugyanott szolgáljon

³⁴ *Vanicek*: i. m. II. 147.

tiszti rendfokozatban, ahol legénységi állományban is volt. Természetesen egészen kivételes esetekben előfordulhatott, hogy valaki 35—40 évig is szolgált közlegényi sortól esetleg őrnagyig is, ugyanazon ezredben.

A tisztikarba csak olyan altiszt kerülhetett, kinek házaságát felettes parancsnoksága a tisztii álláshoz megfelelőnek találta. Előléptetés alkalmával egyenruházati segély címén 60 forintot utalványozott ki a hadikassza, ha a generálkommandó az előléptetést igazolta. Hadbíró és számvevő tisztek e kedvezményben nem részesülhettek.⁵⁵

Tisztek kiszolgálására (fa, világítás, szalma) napi 1 krajcár pótlékot kaptak. A fokozottabb kiadási tételekre való tekintettel az adózás is nagyobb lett, amit fejadó és vagyoadó alakjában róttak ki.

Tisztek, altisztek és katolikus papok házaik és saját fejadójuk alól mentesítve voltak. Görög keleti papok fejadót nem, de ház- és telekadót fizettek. Tisztek családtagjai rendszeresen adóztak, azonban tisztii és altisztii özvegyek és árvák, kik keresetképtelen korban voltak, adót nem tartoztak fizetni.⁵⁶

A házközösségben a ház feje évi 8 forint, nős fitestvér évi 6 forint, nőtlen fitestvér évi 4 forint, özvegy nőtestvér évi 2 forint, ellátatlan nő, vagy leány évi 1 forint 30 krajcár fejadót fizetett.

A vagyoadót teljesen egyénenként állapították meg és vetették ki a ház nagysága, a földek minősége és terjedelme után. Pl. egy ló vagy ökör után 48, tehén 36, disznó és juh 6—6, méhkas után 4 krajcárt fizettek.

A földművelés és mezőgazdaság fejlődésére jellemző, hogy míg Franciaországban 1805, Magyarországon 1807, Erdélyben 1815, Oroszországban pedig csak 1844 körül honosították meg a burgonyatermelést, addig a határörvidéken báró Žiszkóvic tábornagy 1770-ben parancsilag egyszerűen elrendelte és így meghonosította azt.

A következő évben a kereskedelmi és ipari ágak részére céheket alakítottak; a céhmester a mestereket saját szakmájában ellenőrizte. Rossz munkát kiadni, vagy az árakat felszóróltni büntetés terhe mellett tilos volt.

Katonai vandelettel jóformán évente új és újabb ipari, kereskedelmi, vagy termelési ágat honosítottak meg, melyeket mihamarább virágzásnak indítottak. A méhtenyésztést 1773-ban honosították meg, amikor a gradiskaiak Petrovselóban méhésztanfolyamot rendeztek,⁵⁷ hol Oesterreicher

⁵⁵ *Fanicék*: i. m. II. 251.

⁵⁶ *Fanicék*: i. m. II. 306.

⁵⁷ *U. o.* II. 621.

Taddeus százados — a pétervárad-i ezred későbbi, 1794-ben Sprimontnál elesett parancsnoka — fáradhatatlan buzgalmat fejtett ki ezen gazdasági forrás kellő kiaknázásában és terjesztésében. Hogy a méhtenyésztést mily féltő gondnal ápolták, bizonyítja, hogy a még ma is érvényben lévő, bár sokban elavult katonai büntető törvénykönyvünk — melyet néhai nagy királyunk, I. Ferenc József 1855. január 15-én szentesített — 464. §-a szerint büntetvé vált a lopás, ha értéke 5 forintot meghaladott, vagy „ha a katonai határőrvidéken méhpűn követtetett el”.⁵⁸

Ugyanezen évben, vagyis 1773-ban az iskolák osztályszámát 6-ra emelték.

Karlováchan az egyházi zsinat megállapította a kolostorok számát, s miként 1767-ben a templomokat, most ezeket is újból elosztották az ezredekre. Ahol sok volt, ott néhányat beszüntettek vagy áthelyeztek, átesetolva más ezredekhez; ahol kevés volt, ott a régiek anyaházzá való átalakítása mellett kis fiókegyházak felállításával segítettek a hiányokon. A királynő egy klastromi szabályzatot is adott ki, melynek pontos betartását katonai hatóság ellenőrizte. Ezen szabályzat a papság beosztását és rangosztályozását is közölte. Innen tudhatjuk, hogy a Varasd-szentgyörgyvári ezrednél 12 vikáriátus volt, melyekben I., II. és III. osztályú papok alkalmaztattak.⁵⁹

Klastromokba csakis 24. életévüket betöltött férfiakat lehetett felvenni, ha előéletük szeplőtelen volt, iskolát végeztek és valamilyen mesterséget kitanultak. A pappá szentelés 3 évi noviciátushoz volt kötve. Papokat csakis a generalátus által kirendelt tiszt ikathatott be egyházközségükbe. Minden egyházi hirdetés katonai jelenléttel történt.

A mohamedán hitre áttérőket büntetőbíróilag üldözték.

Már az 1767-ik évben foglalkoztak mint háziiparral a selyemhernyótenyésztéssel, valamint a selyemszövéssel. A varasd—szentgyörgyvári ezrednél 1776-ban két kisasszony vette át a fiatalság oktatását e jól jövedelmező kereseti ág művelésében, melyhez Csazma és Szentgyörgyvár két-két leányt és minden — a két ezredhez tartozó — század egy-egy katonai hadiszolgálatra tekintetbe nem jövő fiút vezényelt. Ugyanekkor Belováron Althen asszony 16 tanítónő segítségével, dupa orsóval tanította növendékeit szőni.⁶⁰

Az iskolázás terén a 4. osztályú gimnázium megalapítása mutat fejlődést, ahol az általános tárgyak mellett földrajzot, mechanikát, földművelést és építést is tanítottak. Ezen

⁵⁸ *Katonai büntető törvénykönyv.* Természetesen ez a § már régesrég' elévült.

⁵⁹ *Vanicék:* i. m. II. 527.

⁶⁰ *Vanicék:* i. m. II. 624—628.

évtől kezdve már csakis írni és olvasni tudók léphettek elő altisztté.

A katonaság, így a határőrezredek is fehér egyenruhát kaptak rákvörös hajtókával.⁶¹

Az 1780. év a békeévek fokozatos fejlődésében nevezetes fordulópont, mert ez évben a cs. kir. haditanács Burić őrnagyot „Grenz-Ökonomie-Direktor“-rá nevezte ki eddigi valóban díszrendő tevékenységeért elismerésképen. Burić rövidesen beváltotta a hozzá fűzött reményeket; célszerűen — a vidék jellegének megfelelően — csoportosította az egyes gazdasági erőforrásokat, szőlő, erdőművelés, állattenyésztés, stb. Az erdőművelés okszerű megalapozása, régi, kivénült erdők kiirtása — az ezredparancsnokokkal egyetértve — vagy új fásítások telepítése mindmegannyi új és új gazdagodást jelentett. Juh- és sertéshízlaldákat és méntelepet — importált tenyészlavakkal — alapított minden generalátusban.⁶² A belovári selyemszövőket egy selyemszövő gyárban egyesítette, melynek igazgatója Sporer százados lett.

A szabályos, rendezett gazdasági élet, mely a katonai államban meghonosult, áterjedt lassanként a hegyvidékre is, ahol ére- és kö után kezdtek kutatni. Szorgos kutatással Zupančić százados századjánál Blagajban találtak is vasat, s a kitermelés gyors ütemben megindult.⁶³

Fentiekből minden elfogultság nélkül megállapítható, hogy e vidék vitéz katonái egyszersmind hasznos és szorgalmas lakói voltak hazájuknak.

Végre egy kis változatosság vegyült a határőrök immár huszonnégy éve egyhangú békeéletébe, amennyiben a Schelde szabad hajózása miatt támadt bonyodalom két zászlóalj határőr kirendelését eredményezte. A zászlóaljak gyalog menetben Luxemburgba vonultak; közben azonban Franciaország erősen állást foglalt Hollandia mellett, s így a háború elmaradt. Mire oda értek, már indulhattak is vissza, s a hiába megtett út 1200 kilométer volt.

Ugyanezen évben, vagyis 1784-ben, a kanton-rendszert honosították meg, ami tulajdonképpen a katonai befolyás teljességét jelentette. Közigazgatásban kanton, ezen belül District, Bezirk beosztás alá kerültek az egyes Generalátusok. A helységek polgármesterei századosok vagy őrnagyok, tanácstagjai alantás tisztek lettek, kinevezés útján. A kanton-tisztek⁶⁴ hetenként kihallgatást tartottak az alájuk rendelt

⁶¹ *Vaniček* szerint; *Wrede* szerint már 1750-ben fehér ruhájuk volt.

⁶² *Vaniček*: u. o. 615—620.

⁶³ *Vaniček*: i. m. II. 628.

⁶⁴ A tényleges állományból e feladattal megbízva.

községekben, személyesen intézve el alárendeltjeiknek, valamint azok családjának minden apró-cseprő ügyét.⁶⁵

Minden katonatisztnek feladata volt hetenként legalább egyszer meg szemlélni minden faluban a gazdaságokat, házak táját, a rend és az okszerű gazdálkodás szempontjából. Megszemlélte a méheseket, szilva- és eper-ültetvényeket, útakat, erdőket, hidakat, templomi és községi pénztárakat, az iskolákat és a tanítást. Szóval mindent.

Aki rossz fát tett a tűzre, azt megfenyítette, akár katona, akár hadi szolgálatra alkalmatlan munkás, avagy nő, fiú- vagy leánygyermek volt. Még a jelenleg is használatban lévő katonai büntetőtörvénykönyvben is láthatunk, azóta már idejét multa és régen hatályát veszett, paragrafusokat, melyek katonák és nemkatonák megvesszőzéséről, avagy nők, gyermekek virgácsolásáról szólnak.⁶⁶

Évente minden tisztnek és határőrnek 14 napra, lakóhelyétől távoli táborba gyakorlatra kellett bevonulni, ahol a gyorstöltésben, tüzelésben és tábori szolgálatban képezték ki. A mesterlövészek évközben is, minden második vasárnap, lövészetet tartottak.

*

A kétéves török háború 1788—90-ben hadban találta a varasdiakat, harcaik igen véresek voltak, mert nem nyílt csatákban, de földbeásott sáncszerű erődítmények ellen kellett küzdeniök.

Résztvettek a Dubica elleni támadásban február 10-én, majd február 12-én Drežnik bevételénél, szeptember 6-án Novi-nál. 1789 május 21-én pedig az egykori macsói bánságban Szabácsnál és Prnjavornál. E három év alatt az ezredben két ezüst vitézségi érmet kaptak a varasdiak. A veszteségek óriási nagy számra rúgtak. A történelmi feljegyzésekben a varasdi ezredek veszteségeit ugyan nem találhatjuk meg, de a többiekéről ítélve igen nagy lehetett. Szomorú volt, hogy igen nagyszámú férfit, nőt és gyermeket vittek török rabságba, így pl. a szlavoniai ezredtől 1788-ban 1296 férfi, 1808 nő, 2051 leány és 1980 fiú került rabszíjra, akikből 1790-ig csupán 314 tért vissza.⁶⁷

Kétévi pihenő után, 1792-ben megkezdődtek a francia háborúk. Ambár a nagy hadsereg, melyben a határőrök harcoltak, Napoleontól sok vereséget szenvedett, az egyes ezredek — köztük a varasdiak is — vitézül és önfeláldozóan viselkedtek.

⁶⁵ *Vanicék*: i. m. III. 21.

⁶⁶ *Katonai büntető törvénykönyv*. 30. §.

⁶⁷ *Vanicék*: i. m. III. 472.

A varasdiak 7000-en mentek el az első napon — és hány és hány ezer ment még utánuk, hogy sohase térjenek többé vissza.

1792—1796-ig a generalátusok két-két határos ezredeiből alakított kombinált (vagy az akkori megjelölés szerint „Componirt“) zászlóaljak vonultak hadba; 1796-tól a kiegészítő területek saját zászlóaljaikat küldték önállóan vagy ezred-kötelékben a csataterre.⁶⁸

Ilyen kombinált zászlóaljak vettek részt a Rajna-menti ütközetekben, 1792 szeptember 29-én Maubeuge-nél, 1793-ban Itáliában és több dicséretet kaptak. Lodi-Lolato-nál 1796 május 10-én, Castiglione-nál Wurmser hadában augusztus 5-én; Caldieronál, Alvinczy alatt, 1796 november 12-én harcoltak s mindenütt vitézül viselkedtek.

Arcolenál 1796 november 15., 16. és 17-én hősiessen védtek a varasdiak a hidat s még Napoleon személyes megjelenése sem segítette a franciákon, sőt csak Lajos öccse és Marmont mentették meg őt a közvetlen életveszedelemből. 1797 március 2-án Rivolinál harcoltak s e helyen kitűnt személyes bátorságával az ezrednek egy fiatal, előző évben a neustadti akadémiából kimustrált tisztje, Scanagetta Franciska, aki, mint neve is mutatja, nő volt.⁶⁹

Mintha e nehéz időben ez volna a leglényegesebb, 1798-ban barnaszínű egyenruhát kaptak a határőrök a régi hajtókákkal.⁷⁰

A következő évben, 1799 augusztus 13. és 14-én a Szent Gotthard-hágón harcoltak; 10 órán át rohamot roham után vertek vissza, míg végre kénytelenek voltak engedni a túlerőnek. Egy zászlóalj német földön, március 21-én az Ostrach, március 25-én a Stockach melletti csatában, majd a neckari sáncok elleni rohamban vett részt.

Ezzel zárult is ez az évszázad s megkezdődött az új, nem kevésbé véres csatákkal téve zivatarossá a varasdi határőrök hányatott életét. Kétszázadnyi határőr, mint Vukassovich utóvédje, 1800 május 28. és 29-én szívoán védelmezte a Mte-Ceneret s csak éjjel után hagyta el állásait s vonult csapattestéhez vissza. 1800 június 14-én résztvettek a Marengo melletti csatában, ahol előbb győztek, majd a Desaix beérkezte után bekövetkezett irtózatossá pánik alatt, a Bormida-hídfő védelmezésének kitüntető, de eredményeiben és határában katasztrófális feladata hárult a varasdiakra, akik Pászthory Menyhért 5-ik határőrezredbeli magyar származású

⁶⁸ *Wrede*: Geschichte der k. u. k. Wehrmacht. V. 31. o.

⁶⁹ Megsebesült Génuanál 1794-ben, 1801-ben nyugdíjazták. Talán férjhez ment? *Perné* Adám: Warasdiener 11. old.

⁷⁰ *Wrede*: i. m. V. 279.

százados vezénylese alatt, óriási veszteségeikhez képest jól fedezték a teljesen felbomlott, rémületében fegyvereit elhanyagoló sereg visszaözlését.⁷¹ Így is százával fúltak a menekülők a megdagadt Bormida vizébe.

Hogy az akkori hadvezetőség milyen nagy jelentőséget tulajdonított a fegyverténynek, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Pászthory százados röviddel később a Mária Terézia-rendet kapta a bárói méltósággal,⁷² míg az ezred megmaradt legénységéből a csata színhelyén többeket tisztekké léptettek elő. Ez időszak alatt 4 ezüst vitézségi érmet kapott az ezred, ami abban az időben igen nagy eredmény volt, hiszen számtalan vitéz, többször megsebesült, soronkívül tisztirangra emelkedett katona volt az ezredben, aki 30—40 évi szolgálata ellenére sem volt láthatólag feldíszítve. Véraldozatukról pedig jellemző és tiszta képet nyújt, ha rámutatunk arra, hogy az 1792—1801 közt hadbavonult 101.692 varasdi határőr közül 38.583 nem tért többé vissza hazájába (majdnem 40%). Ez évben meglehetősen kellemetlen esalódás érte a határőröket, mert ugyanazon rendelettel, amely 1800 november 1-én a kanton-rendszert megszüntette, egyidejűleg elvették a tisztikar természetbeni javadalmazását, hogy ne legyen több jövedelmük, mint a sorhadbelieknek.

Rövid pihenés után 1805-ben újból kitért a háború, ezúttal már Napoleon császárral szemben.

A varasdiak résztvettek Caldieronál az október 29-től 30-ig vívott esatában, tehát ugyanott, ahol 9 év előtt is harcolt az ezred. E napon Mihajleviç őrnagy egy fontos magaslatot elkeseredett szuronyharcra foglalt el.

*

Ez időben a határőralakulások három részre tagozódtak és pedig:

1. Táborig alakulások (ezredek, önálló zászlóaljok és gránátos századok).
2. Tartalék alakulások, melyeknek a hátsóországban állandó kiképző kereteik voltak, ahonnan azután a pótlások időközönként a tábori alakulások felfrissítésére útbaindultak.
3. A belbiztonság fenntartására szolgáló, népfelkelés-szerű szerezsan testület, harámbasáik vezetése alatt.

Ez évben megszüntették a copfviselést a hadseregben.

*

1809! Napoleon összes hadai Ausztria ellen vonultak, hogy azt összeroppantsák.

⁷¹ *Vaniček*: i. m. IV. 100.

⁷² *Wredc*: i. m. V. 275.

Ki ne hallotta volna ez év egyik legnagyobb fegyvertényének hírért, a Predil és Malborghetto hágók favárcskáinak hősie, önfeláldozó védelmét? Ahol Hermann és Hensel útász-századosok három napon át feltartóztatták néhány elszánt emberükkel az alkirály hatalmas, rettegett hadait! De azt bizony kevesen tudják, hogy e hős védők horvát határőrök voltak; Malborghettonál Hensel Frigyes mérnökkari százados (brassói) elszánt csapata Vučetić és Sešar határőr-századosok által vezetett 200 határőrből állott, míg Predilen Hermann útász-százados mellett egy századnyi sluini határőr állta a rohamot 1809 május 14., 15. és 16-án.⁷³

Persze elvérezték a hitvány kís favárakban, hol a franciák dühökben valóságos vérfürdőt rendeztek. Az összes tisztek életükkel adóztak, Vučetić 200 emberéből alig 50, a sluiniakból egyetlen őrmester élte túl a rohamot, azok is súlyos sebekkel borítva, *de három napig feltartották az alkirályt!*

Vegyük tudomásul, hogy ezt, a maga nemében páratlanul álló iskola példáját a katonai vitézségnek és valóban nagy-szerű önfeláldozásnak, horvát harcosok írták bele a haditörténetbe, kik megérdemlik, hogy ez a tény javukra legyen elkönyvelve.

A határőrök a hadjárat folyamán, a főerő 6. hadtestében, résztvettek az április 20-án Abensbergnél, 21-én Landshutnál, 22-én Eckmühlnél, 24-én Neumarktnál vívott ütközetekben; egy zászlóalj május 21. és 22-én az asperni győzelmes csatában s végül az egész varasd-szentgyörgyvári ezred ott vérzett a július 5-én és 6-án a szerencsétlen wagrami csatában, ahol megint csak rájuk háramlott utóvédként a visszavonulók fedezése.

E szerencsétlen hadjárat után a karlováci és báni ezredek kiegészítő területe is francia uralom alá került. Sokan elhagyták az elhódított vidéket, de mindenki mégsem távozhatott.⁷⁴

A főparancsnokságot, katonai és polgári tekintetben is, Marmont August Frigyes raguzai herceg, marsall töltötte be, aki mint „Generalgouverneur“ Karlovácban székelt.

Az ügyek vezetésére katonai részről az átfranciásított egykori líkai őrnagy, Holjevác colonel, polgári részről Moser oberkommiszárius segítettek.

Marmont marsall az ezredeknél azonnal elrendelte a francia kiképzési rendszert, a határőrtiszteket francianyelvű csapattestekhez osztották be tanulni, viszont nagyszámban

⁷³ *Wrede*: i. m. V. 267.

⁷⁴ *Paniček*: i. m. 140.

jöttek francia tisztek, kiknek feladata volt a szellemet franciásítani.⁷⁵

A határőr-fiúk — Lika-Krbava egyszerű szülöttei — Fontainebleauban vagy St. Cyr-be kerültek katonai iskolába s onnan mint kész franciák és kész tisztek jöttek vissza. Az ezredeből három ily vadászezredet („Regiment Chasseurs d'Illyrie“) formáltak, melyeknek mindegyikében egy „Volligeurs“, egy „Carabiniers“ és egy „Fusiliers“ század volt. A tiszteknek magas fizetésük volt. Jó előléptetés, a legénységnek kiadós zsold, kiváló ellátás, szép ruha: kék,⁷⁶ franciás szabású, sok sujtás, arany válldísz,⁷⁷ csizma, szóval minden volt, mindenre volt pénz bőven, de mindezt keményen meg kellett szolgálni.

Kiűtött a háború! De ezúttal Napoleon, a franciák császára, szólította hadba őket s a határőrök — dícséretükre legyen mondva — vitézül helytálltak a sasok mellett is.

Az illyr-esapatok Vandamme hadtestében, Slivarić tábornok vezetésével, résztvettek az összes csatákban.⁷⁸

Gridnovánál 1812 szeptember 4-én véresen verték vissza a kozákok támadásait. E hadművelet iratai nincsenek meg az osztrák levéltárban, tehát azokról csak hiányos képet nyújthatunk.

A „chasseurs“ határőrök megjárták Moszkvát is s résztvettek a szeptember 7-i borodinoi csatában. A nyári hőségtől, éhség és egyéb természeti csapástól sujtva, 6 hónap alatt 2800 kilométert gyalogoltak idegen földeken, pusztákon, mocsarakon, úttalan útakon. A visszavonulásnál tulajdonképpen minden fegyelem felbomlott. A rettenetes nagy veszteségek után a három ezred már nem volt szerves és rendezett taktikai egység, hanem a katonák kötelékek nélkül, de a sok idegen között együtt maradván, mentették életüket a dermedt hidegben.

A Berezínától történt visszavonulás után, Napoleon hadparancsban külön megdicsérte az illyr-esapatokat és számos kitüntetést osztott ki közöttük.

Az együttmaradással tanúsított fegyelem eredményezte, hogy Napoleon ezen, aránylag legjobb csapatból választotta saját, és podgyáskocsijainak fedezetét, mely egy századnyi válogatott horváthból állt, Dragić százados vezetésével; akik aztán egészen Párizsig kísérték a császárt s ott elismerésképpen az ifjú gárdába osztották be őket. A többi, az eseményeket átélte mintegy 1000 ember, Ingolstadtban gyülekezett, hol

⁷⁵ U. o. III. 298.

⁷⁶ Couleur bleu national.

⁷⁷ Epaulette.

⁷⁸ *Pamíček*: i. m. IV. 140.

Vandamme rendezte tépett hadait; a határőrökhöz is 1000 ujoncot hoztak hazulról s az így megalakult egyik zászlóalj gróf Gerard Etienne tábornokhoz Magdeburgba került, míg egy másik — likai és ogulini — zászlóalj, Višnić őrnagy paranesnoksága alatt, Glogauban volt.⁷⁹

*

Megindult a szövetségesek felszabadító háborúja. Tehát testvér a testvér ellen harcol majd!

A határőrök nem hiányozhattak e táneből és derekasan ki is vették részüket. Csupán a varasdi generalátus hat teljes tábori zászlóaljat küldött a haretérre. Az egyes zászlóaljak szétszórtan résztvettek Isztria, Krajna, Itália és Franciaország földjén vívott harcokban, míg a tábori ezred Németországban hordozta dicsőségről dicsőségre a hétéves háborúban kapott fakult zászlóját.

Míg a magdeburgi francia határőrök vitézül harcoltak Königsbornnál, Belzignél és Havelbergnél augusztus 26-án a poroszok ellen — bár eredménytelenül és nagy véráldozatokkal — addig a glogaiak elszántan védekeztek augusztus 5-én a Katzbach melletti vesztett esatában. Az eredménytelen véres harcok után Gerard tábornok csoportja Magdeburg, Višnić őrnagyé Glogau várába szorult, hol körülzárva ostromoltattak.⁸⁰

Ezalatt a császári határőrök gróf Folliot de Crenneville tábornok hadosztályában harcoltak.

A varasd-szentgyörgyvári ezred augusztus 26-án rohammal foglalta el a drezdai esatában a „Schäferer“-t s a harcban oly halálmegvető bátorsággal vetették reá magukat az ellenségre, hogy Crenneville a vitézség csodáinak nevezte őket. E napon az ezred csupán halottakban hét tisztet és 314 embert vesztett. Azt hiszem, nem csalódom, ha úgy vélem, hogy gróf Crenneville Mária Terézia-rendjét a varasd-szentgyörgyváriak vitézségének köszönhette.

Az események gyorsan peregetek, Napoleon napjai meg voltak számlálva. Felvirradt október tizenhatodika! Lipese! Népek esatája!

E esatában, melyben mindkét fél hősiességének legnagyobb példáját mutatta s melyben valóban a létért küzdöttek, a császári határőrök szembekerültek testvéreikkel, a francia határőrökkel.

Porlepte családi írásokból megtudhatjuk, hogy nem egy testvér állt szemben testvérével, vagy apa a fiával.

⁷⁹ *Vaniček*: i. m. IV. 166.

⁸⁰ *U. o.*

Még az oroszországi hadjárat alatt, mint említettem, a podgyászfedezetül kirendelt Dragic százados századját az ifjú gárdába osztották be; létszámuk alig rúgott százra, de mint mindenütt, úgy Lipésénél is, Napoleon legvitézebb katonái közé tartoztak, és a százból e napon negyvenen életüket áldozták. Néhányan ugyan átszöktek a császáriakhoz, a tömeg azonban híven és vitézül kitartott. Napoleon hadparancsában külön megemlékezett erről a pár emberről.

A szövetségeseknél viszont a császári határőrök érdemei magas dicséretet. Az üldözésnél, melyben a varasd-szentgyörgyvári ezred, mint a gróf Bubna-Littitz tábornagy vezénylete alatt álló „főüldözőgárda“ elővédje működött, 1814 január 24-én Bar-sur Aube-nál olyan vitéz magatartást tanúsított, hogy külön hadseregparancsban kapott dicséretet.

*

Amíg a császári határőrök, élükön a varasd-szentgyörgyváriakkal, ősi, megtépett, fekete-sárga lobogójuk alatt diadalmenetben vonultak Párizs felé, a Magdeburg és Glogau várába szorult francia határőrök mitsem tudtak az eseményekről.

Végre 1814 január 24-én a „Magdeburger Bürger Nachricht“ című ujságból értesültek a fordulatról, mire Čuić őrnagy a Gouverneur-től szabad elvonulást követelt, amit meg is kapott; Glogauban pedig a francia szolgálatban lévő likai és ogulini határőröket a körülzároló szövetséges csapatok, különleges rakéták segélyével a vára lőtt proklamációkkal és hírlapokkal értesítették Napoleon bukásáról, mire ezek is elvonultak és hazájukba tértek.⁸¹

Gyalogmenetben vonultak a sok vihart látott francia határőrök hazafelé, és a 600 főből álló csapat talán ugyanakkor tette le újból az esküt az osztrák császárnak Prágában, midőn a varasd-szentgyörgyváriak lengő zászló alatt, harsogó zeneszóval elsőnek vonultak be a legyőzött franciák fővárosába, ahol ugyanekkor bocsátották el a lefegyverzett francia gárdát, köztük Dragic századost és néhány emberét.

Ezzel lezárult Napoleon háboruinak köra, csupán egy pillanatra lobbantva fel újra — kissé fakultan bár — régi fényét a száznapos uralom alatt, hogy aztán örökre eltűnjék.

Röviddel később a határőröknek nem maradt egyéb emléke a két évtizedes borzalmakból, mint a sok özvegyi nyugdíj, az élőknek pedig a még 1814 októberében megalapított „Kanonenkreuz“, melyet a Napoleontól zsákmányolt ágyúk csöveiből vertek s melyet mindenki megkapott, aki e háborúban résztvett.

⁸¹ *Tanácsok*: i. m. IV. 167.

Felírása elől: Grati Princeps et Patria Franciscus Imp. Aug. Másik oldalán: Libertate Europae asserta 1813—1814. Alakja tökéletesen megegyezik a mai Károly-csapatkereszttel, melyet arról formáztak. Sárga-fekete harántsávos szalagon viselték s birtokosaiknak szabad volt nevüket a kereszt szélébe vésetni.

Érdekes megjegyezni, hogy a francia fennhatóság alól visszakerült ezredek közül két ezrednél, a 10. és 11. báni határőrezrednél, múlásztás folytán, egészen 1823-ig hivatalosan nem lett kihirdetve a visszaesatolás ténye, miáltal a horvát bánok ezredtulajdonosi jogaikat a két ezred felett mindaddig nem gyakorolhatták.⁸²

A napoleoni háborúk után hosszú évtizedeken át nyugalom és csend honolt a határőrvidéken. Legfeljebb az itáliai helyőrségekbe távozó és onnan hazatérő ezredek életében fordult elő némi változás, no és a nagy háborúk tapasztalatait igyekeztek gyakorlatilag hasznosítani.

Legfontosabb volt a szolgálati kötelezettség megállapítása és ez mindjárt 1815-ben meg is történt. Eszerint a férfilakosságot három kategóriába sorolták. Még pedig:

I. Szolgálók. II. Szolgálatra alkalmasak, de jelenleg nem szolgálók. III. Felmentettek.⁸³

A szerezsan testület is újabb revízió alá került úgy szervezés, mint fegyelmezés és kiképzés tekintetében. Csupán a ruházat maradt meg a régi nemzeti viselet formájában, nagy vörös köpennyel, puska, két pisztoly és handzsárral.

Eppen 35 év telt el; bár a határon nem jelentett teljes nyugalmat a béke, mégis nevezetesebb harcokról nem szól a krónika. Ekkor kitört az 1848—49. évi magyar szabadságharc, melyben a varasdiak részben Magyarországhban harcoltak a császáriak oldalán. Viszont a varasd-szentgyörgyvári ezredből származott Knézich Károly, későbbi magyar szabadsághős, honvédtábornok és aradi vértanu. Tehát ilyenekkel is szolgált nekünk ez az ezred, míg az otocsácsiaktól Damjanich János ugyancsak vértanu honvédtábornok került a magyar szabadságharc halhatatlan vezéralakjai közé.

Itáliában Rádetzky vezérlete alatt vívott nevezetesebb csatáik május 9-én Santa-Lucia, május 29. és 30-án Vicenza, július 23—26-ig Sona-Sommacampagna, július 30-án Cremona, 25-én Custoza.

A sona-sommacampagnai csata napja lett az ezred emléknapjává avatva s ezt I. Ferenc József király és császár is megerősítette, mint a varasd-szentgyörgyváriak legdicsőbb

⁸² *Wrede*: i. m. V. 292.

⁸³ *U. o.* V. 239.

fegyvertényét. Itt a kápolnát rohammal foglalták el, terraszról-terraszra, jóformán minden házat, kertet, udvart külön-külön foglalva el szuronnyal. A kápolnánál az első a 9. század volt, a novigradiak, kiket az elesett tisztek helyett Serdić őrmester vezetett.

Érdekes megjegyezni, hogy a varasdiak vesztesége aránylag kevés volt, aminek az a magyarázata, hogy jóformán tűzharc nélkül állandóan kézitúsát, szuronyharcot vívtak, melyben pedig a határőrök minden ellenfélt messze felülmúltak.

Jellachich vezérletével, majd később is, különböző seregtestekben harcoltak ellenünk a szabadságharcban, így például 1848 október 30-án Schwechatnál, 1849 február 27-én Verpelétnél, április 6-án az Isaszeg melletti csatában, s résztvettek Buda védelmében is, hol Hentzi tábornok, a várban, május 21-én egy varasd-szentgyörgyvári század élén esett el.⁸⁴

Mindenesetre dicsőségére válik a magyarságnak, hogy ilyen katonák ellen is eredményesen harcolt.

Az 1859. év olasz földön találja a határőröket, hol június 24-én Solferinonál látjuk őket. Ugyanez évben egy zászlóalj Grácba vonult, hol a haldokló János főherceg megtudva érkezésüket, azon hó óhaját fejezte ki, hogy utolsó útjára a varasdiak kísérjék, akiknek parancsnokaként kapta a Mária Terézia-rendet. Ezen óhaja természetesen teljesült is.⁸⁵

Az 1866-i hadjáratban a déli harctéren küzdöttek, hol apróbb harcokon kívül résztvettek a június 24-én lezajlott custozai csatában is. E hadjárat után Ausztria elveszítette olasz területeit. Nem érdektelen, hogy a varasd-szentgyörgyvári ezrednek jutott az a feladat, hogy utolsónak vonuljon ki 1866 október 12-én Verona várából.

A következő évben, a kiegyezés után, az általános védkötelezettség kimondásával, a katonai határőrvidék feloszlatása időszerűvé vált. Egy valóban kiérdemelt, elismerést és köszönetet mondó legfelsőbb kézirat megjelenése után, megkezdődött a leszerelés. Szemtanuk állítása szerint könnyhullatva szereltek le a vén, megcsontosodott „graniésárok” s valóban átértézték a fájdalomat, midőn egyenruhájuktól és fegyvereiktől meg kellett válniuk.

Lőporfüstös, színtelenre fakult, rongyos-selymű, tépett zászlójukat, melyet még Mária Terézia királynőtől kaptak s melynek 150 év alatt, miként azelőtt is, győzelemről győzelemre, csakis babért szereztek, a belovári templomban helyezték el, honnan később a bécsi hadimúzeumba került.

⁸⁴ *Vaniček*: i. m. IV. 226.

⁸⁵ *Perné Adám*: Warasdiner. 17.

Az ezred tisztjei egy Mária Terézia-rendet, egy Lipót-rendet, egy Vaskorona-rendet és 8 katonai érdemkeresztet szereztek vitézségükkel; a legénység 1789-től a felosztásig 4 arany-, 26 nagy- és 29 kis-ezüst vitézségi érmet kapott. Hogy ez az ezred előkelő és megbecsült kötelek volt a régi csapat-testek között, misem bizonyítja jobban, mint egy pillantás az ezredparancsnokok neveire; ime néhány a sok közül: Brentano-Cimaroli József és Antal bárók, báró Riese Ferenc, Bessenyei Malordi József, gróf Kálnoky Sándor, báró Orešković Tamás, báró Ertel von Seeau József, Beleredi József marquis, gróf Haugwitz Jenő, Cyrill Rodić von Berlinensieg, ezredesek.

*

E vidék lakosságából ujoncozták évtizedeken át a császári és királyi 16. gyalogezredet, mely minden időkre a „varasdi“ nevet viselte, a császári és királyi 53. belovári gyalogezredet, valamint a magyar királyi zágrábi 25. honvédegyalogezredet, mely 1890-ben a zágrábi 80., a varasdi 79. és a belovári 84. honvédzászlóaljából alakult meg.

Mindhárom ezred becsülettel kivette részét a világháborúból.

Vajjon mit érezhettek a szerb, orosz, lengyel, olasz és francia mezők, hegyek televényföldje vagy sziklás rögei alatt — talán századok óta — porladó horvát határőrök, midőn ugyanott, hantjaik felett, egy soha nem látott és képzelt arányú küzdelem tombolt, melyben késői ivadékaik csorbíthatlanul megóvták az ősök által szerzett dicsőséget és babérokat?

Az egészben az elszomorító nem az, hogy ellenünk, magyarok ellen is harcoltak e vitéz katonák, hanem az, hogy éppen akkor vesztettük el őket, amikor rátaláltunk egymásra, a nagy világhégésben.

Reméljük, hogy a röviden — csupán nagy vonásokban — elmesélt szép múltból még sokkal szebb jövő fakad.

Pozder Károly.